

De materiële cultuur van de Xinguano-volkeren van Brazilië

Deel I: Schrapers

In de komende edities van *Tribale kunst* zullen wij aandacht besteden aan de cultuur van de Xinguano-volkeren en enkele thema's en voorwerpen belichten die typerend en interessant zijn. Dit keer besteden wij aandacht aan 'schrapers', met name de huidschraper en de maniokschraper.

Boven: Twee jonge Kalapalo-mannen met lange dubbele bamboefluiten (*uruu*) leiden twee huwbare meisjes uit de woning (*maloca*) voor een muzikale rondgang door de woningen van het circulaire dorp. Het is de voorbode van een ritueel.

Rechts: De huidschraper (*piya*): een driehoekig stuk kalebas, ongeveer 15 x 10 cm, met vistantjes.

Linksboven:
De ligging van
het Parque
Indígena do
Xingu in Brazilië.
Rechtsboven:
Vanuit het bos-
rijke dorp Moigu
van de Ikpeng
of Txicao leidt
een pad naar de
Xingu-stroom.
Wij verbleven er
in 2010.

Mehinaku mannen uit Utawana zitten in het open mannenhuis, klaar voor de aanvang van het Kayapa ritueel ter ere van de visgeesten. Rechts *cacique* (dorpshoofd) Yahati. Let op

de knie- en enkelbanden, het schelpenhals snoer, de oorsieraden en de beschilderde lichamen. De fles met vegetale rode urucu-verf stof staat op de voorgrond.

Door het samenleven in ‘Parque Indígena do Xingu’ groeide een onderlinge verstandhouding

In de zestiger jaren van de vorige eeuw werd in Brazilië aan de bovenloop van de Xingu, een zijrivier van de Amazone, een gebied afgebakend als een soort toevluchtsoord voor diverse Indianenvolkeren. De realisatie van dit ‘Parque Indígena do Xingu’ (26.400 km²) in de staat Mato Grosso is de verdienste van de gebroeders Villas-Bôas, die zich jarenlang hebben ingezet voor de Indianen in het Amazonewoud. Orlando en Claudio Villas Bôas werden in 1976 voorgedragen voor de Nobelprijs voor de Vrede. De Mehinaku, Kuikuro, Yawalapiti, Kalapalo, Waura, Txicao/Ikpeng en andere in aantal gedecimeerde volkeren vonden er een veilig onderkomen nadat zij door de aantasting van hun leefgebieden, door ziekte en door andere kwellingen van de ‘westerse beschaving’, met uitsterven waren bedreigd.

Gemeenschappelijke Xinguano-cultuur

Door het samenleven in dit ‘Parque Indígena do Xingu’ groeide een onderlinge verstandhouding. Men huwde met partners uit een andere groep en er ontstonden ook gemeenschappelijke rituelen en festiviteiten, zoals bijvoorbeeld de *kuarup* (dodenherdenking) en de *bukabuka* (worstelwedstrijd). Maar ook de materiële cultuur van de diverse volkeren ging steeds meer op elkaar lijken zodat men intussen kan spreken van een Xinguano-cultuur in dit deel van het Amazonewoud.

De huidschraper

Een veel voorkomend gebruik bij bijvoorbeeld de Mehinaku en de andere indianenvolkeren is het schrapen van de huid, vooral op de bovenarm, de kuit en de borst, met een driehoekig stuk kalebas (*piya*) voorzien van vissentandjes of klauwtjes van knaagdieren op de ronde kant. De scherpe stekels zijn op een rij aangebracht en er is een stokje voorzien als foedraal, wanneer het weer wordt opgeborgen (pag. 23).

Het dreigen met schrapen en uiteraard het schrapen zelf kan een vorm van ‘tuchting’ zijn voor jongeren, een straf of sanctie dus, maar het kan ook een vorm van zelfdiscipline zijn en een manier om karakter en lichamelijke schoonheid na te streven. Vooral zonen die in *seclusie* zijn – langdurige opsluiting tijdens een transitieperiode – worden door hun grootvader of vader bezocht om geschraapt te worden. Maar ook meisjes ondergaan deze vorm van lichte scarificatie.

Karakter en schoonheid

Voor de adolescent, die geen emotie van angst of pijn mag tonen, is het alleszins een ‘groeimoment’ op zijn weg naar volwassenheid en een stap in de opbouw van fysieke en mentale weerbaarheid, die regelmatig moet worden gestimuleerd. Het lichaam wordt in de perceptie van de Xinguano gestimuleerd om ‘nieuw bloed’ te maken, hetgeen vitaliteit en spierkracht ten goede komt. De door het schrapen gezwollen spier wordt bovendien als een belangrijk esthetisch element gezien. Tegelijk is het schrapen echter een gevaarlijk moment, omdat men kwetsbaar is tijdens deze periode en kwaadwillende geesten hiervan gebruik kunnen maken.

Ballonspielen

In de praktijk wordt de huid van de bovenarm en/of van het onderbeen op de bolle spieren geschraapt (geschaafd) en soms ook het aangezicht, zodat de huid gekwetst wordt en lichtjes bloedt. De tandjes trekken zichtbare sporen in de huid waaruit bloed en sereus wondvocht sijpelt. De schaafwonden worden ingewreven met plantaardige sappen om aanvankelijk de bloeding te stimuleren en later weer te stelpen. Hierdoor gaan de spieren zwellen, hetgeen dus beantwoordt aan het ideaal van de mooie en sterke man of vrouw, voorzien van bolle arm- en kuitspielen. Het effect

De Xinguanos zijn erg gefocust op karaktervorming en lichaamsverzorging

(ballon-spielen) wordt nog versterkt door het afsnoeren van de spieren boven de knie of de elleboog met katoendraden.

De Xinguanos zijn erg gefocust op karaktervorming en lichaamsverzorging en op het beantwoorden aan een uitgesproken schoonheidsideaal, in het bijzonder wanneer zij op het publieke domein verschijnen zoals het circulair plein voor de woningen. Het schrapen wordt ook door de *pajé* (genezer) van het dorp toegepast om het zieke of vermoeide lichaam te bevrijden van het kwade en te zuiveren. Het wordt voorts aangewend als magisch middel ten behoeve van jachtgeluk of als kalmeringsmiddel na het worstelen.

De maniokschrapper

Een heel andere vorm van ‘schrapen’ heeft te maken met de verwerking van maniokwortels, een ingrediënt voor de aanmaak van de *beijú* pannenkoek, die als basis van de voeding dient. De dikke maniokwortels worden geschraapt op een langwerpige, rechthoekige plank, in het midden voorzien van vistantjes of doornen of palmstekels (van de Buriti-palm, *Mauritia flexuosa*), in een mooi patroon aangebracht. In een modernere versie wordt tegenwoordig ook een doorboord metalen plaatje, met gaatjes en ruwe randen, gebruikt, dat midden op de plank wordt aangebracht.

De plank – vaak met zwarte en rode patronen versierd – wordt door de vrouwen tussen de benen geklemd, om de wortel met een op- en neerwaartse beweging te schrapen. Door te wrijven ontstaat maniokpulp, die daarna wordt uitgewrongen om te ontgiften. Er wordt veel tijd en aandacht besteed aan deze activiteit, die plaatsvindt in de ‘vrouwelijke’ zone achter de *maloca*, een majestueuze woning van hout.

Sexuele metafoor

Dat de maniokwortel wegens zijn voorkomen wordt geassocieerd met een penis

kan geen verwondering wekken. Evenmin als het feit dat het op en neer gaan van de wortel tegen de plank tussen de benen van de vrouw wordt geïnterpreteerd als een seksuele handeling. Het vlak met de tandjes wordt hierbij omschreven als de vrouwelijke pubis waarover de maniokwortel respectievelijk penis schuift. Niet toevallig dus dat de naam voor pubis en voor het wrijfbord in de Mehinaku-taal hetzelfde is: *imya*. Bovendien is maniokschrapen vermoeiend, hard werk en brengt het mee dat de vrouwen ritmisch bewegen en hierbij diep in- en uitademen. Uiteraard geeft deze huishoudelijke scène aanleiding tot seksueel getinte allusies en hilariteit.

Louter ter vergelijking: het Tropenmuseum in Amsterdam bezit een gelijkaardige maniokrasp in de vorm van een houten plank met scherpe steensplinters, afkomstig van de Waiwai-indianen in het grensgebied van Guyana en Noord-Brazilië.

berben.patrick@advocaat.be

Patrick Berben is advocaat en sociaal-cultureel antropoloog (K.U. Leuven). Hij heeft sedert 1981 veldwerk verricht bij vee-nomaden in Oost-Afrika en bij indianenvolkeren langs de Xingu-stroom (Amazone, Brazilië).

AANBEVOLEN LITERATUUR

- Barcelos Neto, A.** (2004). *Wauja Indians*. Lisboa: Museu Nacional de Etnologia
- Lima de Carvalho, A.** (1986). *Índios da Amazonia*. Lisboa: Museu de Etnologia
- Gregor, T.** (1980). *Mehinaki*. Chicago: The University of Chicago Press
- Hartmann, G.** (1986). *Xingu*. Berlin: Dietrich Reimer
- Stang, C.** (2009). *A Walk tot he River in Amazonia*. Oxford, New York: Berghahn Books

Boven vlnr: Mihinaku-schraper met foedraal: een bamboehoutje gebonden op de scherpe tandjes
 Het centrale gedeelte van een maniokschraper met palmstekels.
 Mihinaku-vrouw uit het dorp Utawana met maniokschraper.
 Linksonder: Mihinaku-vrouwen, die voor de gelegenheid de mannelijke veertooien (mogen) dragen, vieren het Yamarikuma feest, dat herinnert aan de tijd dat de vrouwen heer en meester waren in het (oer-)dorp.

Mihinaku-meisje met licht-geschrapte dij

D

TEKST **JUSTUS HOUTHUESEN**

De Arawe behoren tot een bevolkingsgroep die in het zuidwesten van New Britain woont en een eigen taal, het *Solong*, spreekt.

New Britain is een eiland in de Bismarckzee, waarvan de zuidkust ca. 100 km ten noordoosten van Papoea-Nieuw-Guinea ligt, de zelfstandige staat waarvan het nu deel uitmaakt. Van 1884 tot 1919 was dit Duits-Nieuw-Guinea, maar na de Iste wereldoorlog raakte Duitsland met het verdrag van Versailles al zijn overzeese gebieden kwijt en werd Duits-Nieuw-Guinea een Engels-Australisch protectoraat. Het eiland is 520 km lang en op zijn breedst 146 km.

De Arawe hebben bijzondere schilden (*ilo*) en die werden niet alleen door hen gebruikt maar ook door andere volken met andere talen aan de zuidkust in het gebied zoals aangegeven op de kaart. De schilden zijn bijzonder, omdat ze altijd bestaan uit drie gewelfde, in de lengte verlopende planken die onderling met rotanstrips verbonden zijn. De wijze waarop de rotanstrips de drie planken verbinden verschilt enigermate, maar altijd zijn centrale en zijplank met strips door gaatjes in het hout aan voor- en achterzijde met elkaar verbonden en loopt een deel van de strips rond en gaat onder een 'brug' in de middenplank door. Die rotanstrips zijn aan de achterzijde meestal omwikkeld tot één streng. De planken zijn aan de achterzijde vlak, de middelste plank het breedst en dikst en in het nog dikkere middendeel is het handvat gesneden.

De decoratie aan de voorzijde is meestal ondiep in de planken uitgesneden en bestaat uit paren van con-

centrische ringen of spiralen die wit geverfd zijn met daartussen zwart en in het midden een rond-ovale, roodgeverfde vlek, precies op de naad tussen twee planken. Meestal ziet men tussen de vier rotan dwarsverbindingen telkens twee paar spiralen/ringen, maar soms zijn secties geheel of gedeeltelijk gevuld met witte driehoekjes op een zwarte ondergrond. Dergelijke driehoekjes zijn een vaak gebruikt motief dat men soms ook aan de buitenrand aantreft. Soms ziet men schilden met driehoekjes op een in de lengte verlopende baan in het midden. Sporadisch zijn andere motieven toegepast.

Op de achterzijde bevinden zich doorgaans veldjes van kruiselingse met donker pigment aangebrachte lijnen, van elkaar gescheiden door rode banen, soms ook met zwarte banen en lijnen. De op de achterzijde aangebrachte motieven variëren sterk en houdt men voor persoonlijke of clan symbolen.

justushouthuesen@gmail.com

Bronnen

Beran, H. & Craig, B. (2005). *Shields of Melanesia*. Honolulu: University of Hawaii Press

Benitez-Johannot, P. & Barbier, J.P. (2000). *Shields, Africa, Southeast Asia and Oceania*. München, New York: Prestel

Schilden

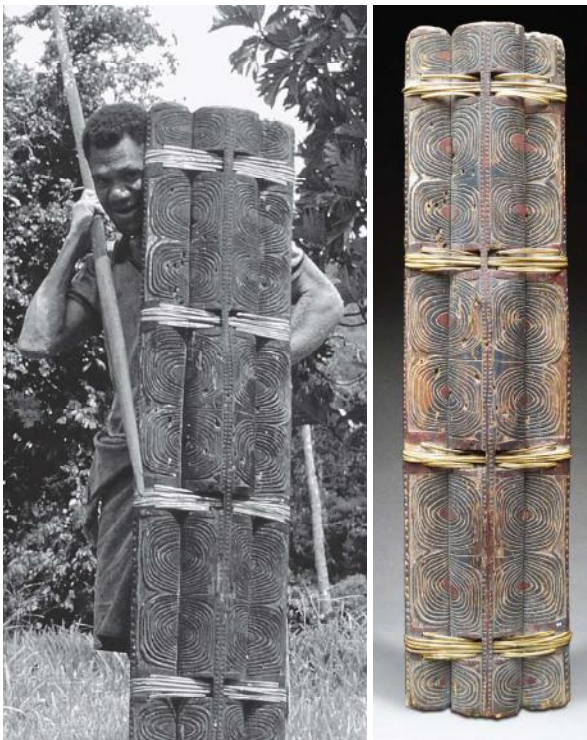

Een Arawe-schild waar behalve spiralen ook driehoekjes als motief zijn aangebracht, ca. 1914,

h. 132 x b. 35 x d. 8 cm.

Bron NMvW coll.nr. TM-2309-20

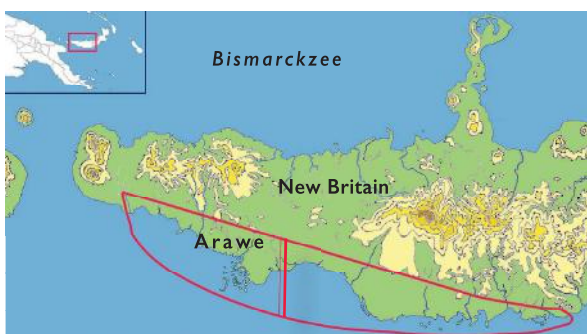
uit de Arawe-regio, New Britain

Links een Arawe-man met het door de geoloog Peter Austin in 1965 van hem gekochte schild.

Rechts hetzelfde schild in vooraanzicht.

Foto's courtesy and copyright of Todd Barlin at Oceanic arts Australia

Het westelijk deel van New Britain. De dikke rode lijn geeft het gebied aan waar schilden gemaakt van drie planken, zogeheten 'polyxyle' schilden, worden aangetroffen. (Polyxyl = uit meerdere stukken hout gemaakt).

Links van de verticale lijn wonen de Arawe.

Bron inzetkaartje: Papua New Guinea free map, free blank map, free outline map, free base map outline, provinces (d-maps.com), hoofdkaart: Wikimedia. Bewerking André Smit

Een Arawe-schild in zij- en achteraanzicht. De afbeelding van het zijaanzicht laat duidelijk de verdikte middenplank zien, daar waar zich aan de achterzijde het verzonken handvat bevindt. Op de achterkant de persoonlijke c.q. clan-kenmerken.

Begin 20ste eeuw, h. 148 x b. 40 x d. 9 cm.

Bron: Het zijaanzicht met dank aan Hamill Gallery of Tribal Art; het achteraanzicht coll. Linden museum shieldnr 747